

УДК 75.03:78.04“18/19”

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2023.6.2>**Денисюк Жанна Захарівна,**

доктор культурології, доцент,

в.о. проректора з наукової роботи та міжнародних зв'язків

Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

ORCID ID: 0000-0003-0833-2993

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/G-9549-2019>

jdenesuk@dakkkim.edu.ua

**ОБРАЗ КАРМЕН В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ЖИВОПИСІ
КІНЦЯ ХІХ – СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ**

Образ Кармен є найвідомішим у світовій культурі уособленням мистецькими засобами особистості ромської дівчини в новелі Проспера Меріме (1845) та опері Жоржа Бізе (1875), присвячених історії кохання Кармен, наділеної харизматичним темпераментом і бажанням до свободи у всьому та баскського юнака Хосе. У межах дослідження інтерес становить образ Кармен в художніх творах митців кінця ХІХ – середини ХХ століття. Художники висловили своє бачення Кармен у двох напрямках: літературно-оперному, в якому її образ сформовано інтерпретацією художниками першоджерел; персоналізованому – пов'язаному з портретуванням виконавиць ролі Кармен (сучасниць художників) – актрис та співачок в оперних та балетних постановках, які на сцені успішно продемонстрували бачення поведінкових характеристик і темпераменту ромського персонажа. Мета дослідження: комплексно проаналізувати особливості втілення образу Кармен у творах живопису художників кінця ХІХ – середини ХХ ст. Наукова новизна полягає в тому, що попри те, що художнє вираження образу Кармен наявне у творчості багатьох митців кінця ХІХ – середини ХХ ст., дане дослідження є першим, в якому він предметно аналізується. Висновок. Способом аналізу творів Анрі Люсьєна Дюке, Едуарда Мане, Джеймса Белла Андерсона, Річарда Джека, Пабло Пікассо встановлено, що в кожного з цих художників жанрові, сюжетні, виражальні підходи до втілення психологічного портрета Кармен відрізняються відповідно до напрямку, в якому працював кожен із цих митців. Проте спільним та беззаперечним є факт емоційного забарвлення постаті Кармен у кожному з описаних творів, що свідчить про єдність із сюжетом першоджерел. Ознакою, що об'єднує ці твори є й те, що їх класифіковано як зразки портретного жанру.

Ключові слова: циганка, ромка, образотворче мистецтво, Жорж Бізе, опера, художній образ.

Denysiyuk Zhanna. IMAGE OF CARMEN IN EUROPEAN PAINTINGS OF THE LATE 19TH – MID-20TH CENTURY

The image of Carmen is the most famous in world culture artistic embodiment of the personality of a Roma girl in Prosper Mérimée's novel (1845) and Georges Bizet's opera (1875), dedicated to the love story of Carmen, endowed with a charismatic temperament and a desire for freedom in everything, and the Basque young man Jose. The study is concentrated on the image of Carmen in the works of art of the late 19th – mid-20th century. The artists expressed their vision of Carmen in two ways: literary and opera, where her image was formed by artists' interpretation of the original sources; and personalised, which is associated with the portraiture of Carmen's performers (artists' contemporaries) – actresses and singers in opera and ballet performances, who successfully demonstrated on stage the vision of behavioural characteristics and temperament of the Roma character. The purpose of the study is to comprehensively analyse the peculiarities of the embodiment of the image of Carmen in paintings of artists of the late 19th – mid-20th century. The scientific novelty is that despite the fact that the artistic expression of the image of Carmen is present in the works of many artists of the late 19th – mid-20th century, this study is the first to analyse it in detail. Conclusion. By analysing the works of Henri Lucien Doucet, Edouard Manet, James Bell Anderson, Richard Jack, Pablo Picasso, it was found that each of these artists had different genre, plot, and expressive approaches to the embodiment of the psychological portrait of Carmen depending on the direction in which each of these artists worked. However, what is common and indisputable is the fact that the figure of Carmen is emotionally coloured in each of the described works, which indicates the unity with the plot of the original sources. Another feature that unites these works is that they are classified as examples of the portrait genre.

Key words: Gypsy woman, Roma woman, visual arts, Georges Bizet, opera, artistic image.

Вступ. Всесвітньо відомий образ харизматичної та свободолюбної ромської красуні Кармен походить із новели (1845) французького письменника Проспера Меріме (*Prosper Mérimée*), присвяченої історії пристрасного, але трагічного кохання баска Хосе до ромки Карменсіти (Кармен) в Іспанії 1830-х рр. Головний герой – молодий драгун Хосе – закохується в неї, як втілення волі, пристрасті та небезпеки. Дівчина зачаровує Хосе, і він за її вмовлянням переходить на злочинний шлях – кидає військову службу, долучається до контрабандистів. Проте нестримний характер не дозволяє Кармен довго залишатися вірною Хосе. Коли вона зраджує йому з матадором, ревнивий коханець вбиває дівчину у вибуху люті. Ця трагічна і пристрасна історія кохання на тлі романтичної Іспанії одразу привернула увагу публіки. Дослідження образу Кармен дозволяє простежити еволюцію культового жіночого образу на перетині різних видів мистецтв: Кармен як уособлення «вічно жіночого» приваблювала митців різних напрямків, і кожен знаходив в ній свої риси. Тому цей образ було неодноразово втілено в поезії та прозі, кіномистецтві, скульптурі, хореографічному мистецтві, музиці, дизайні та ін.

Композитор Жорж Бізе (*Georges Bizet*), створив оперу (1875) за мотивами новели Проспера Меріме, в якій розвинув і поглибив образ легендарної циганки. Вона стала ключовим персонажем опери – саме навколо особистості Кармен будується весь сюжет. Музика підкреслює характер героїні: вона то пристрасна й небезпечна, то загадкова й принадна. Цей оперний твір став всесвітньовідомим музичним символом жіночої волі й свободи [10].

Зростання популярності візуальних мистецтв у кінці XIX – на початку XX ст. спричинило нову хвилю зацікавленості образом Кармен саме в образотворчій площині. Дослідження інтерпретацій художнього образу Кармен в живописі є перспективним напрямком, оскільки засобами образотворчої виразності дозволяє сформулювати уявлення про феномен популярності цього жіночого персонажа в культурі досліджуваного періоду.

Мета дослідження – схарактеризувати особливості втілення образу Кармен у творах

європейського живопису кінця XIX – середини XX ст.

Матеріали і метод. Вивчення художнього образу Кармен в образотворчому мистецтві потребує аналізу наявних на цю тему праць. З'ясовано, що на сьогодні немає жодного дослідження, в якому, враховуючи зазначений хронологічний проміжок, було б вироблено критерії мистецтвознавчої оцінки образу Кармен та схарактеризовано його в творах живопису, за винятком окремих, вузькоспеціалізованих праць, які можна врахувати як частину перспективи вивчення цієї комплексної теми. Так, О. Філіпова, описуючи місце портретного жанру в творчості О. Головіна, виокремила його цикл ескізів для постановки опери Жоржа Бізе «Кармен» (1908).

С. Келар, вивчаючи образи циган в європейській літературі, описує психологічний портрет і темперамент героїні новели Проспера Меріме «Кармен», проводячи паралелі з самотнім ромським етносом [1].

У балетному мистецтві до аналізу цього образу звернувся О. Білий, описуючи ідеалізацію постаті Кармен засобами бальної хореографії. В. Кутузов, дослідив поняття художнього образу як одну з основних та найскладніших категорій мистецтва – «образ «Кармен» з балету «Кармен-сюїта» взятий з літературного першоджерела (новела П. Меріме), але хореографічним він став завдяки віртуозній виконавській майстерності незрівнянної Маї Плісецької, дивовижному художньому баченню балетмейстера Альберто Алонсо, який створив власну хореографічну партитуру балету на основі досконального та вдумливого прочитання музики Ж. Бізе» [2].

Джерела дослідження – твори художників кінця XIX – середини XX століття, присвячені постаті легендарної ромської дівчини Кармен, яка у всьому світі символізує жагу ромського етносу до свободи, не обмеженої географічними кордонами, законами та системою традицій різних країн світу. Методологія дослідження обумовлена метою і завданнями, дотриманням принципів наукової об'єктивності й історизму та зумовила використання історіографічного методу, систематизації й класифікації, мистецтвознавчого аналізу.

Результати. Художній образ як сукупність засобів та прийомів, за допомогою яких створюється уявлення про героя того чи іншого твору, в образотворчому мистецтві має особливу свободу, оскільки спектр виражальних засобів є надзвичайно широким. Що можна підтвердити аналізом ряду творів образу Кармен у живописі обраного періоду. Отже, Кармен – один із найвідоміших і найбільш харизматичних жіночих персонажів в історії опери [3]. Перша виконавиця ролі Кармен в історії – Селеста Галлі-Мар'є (*Célestine Galli-Marié*) – втілила глибину почуттів темпераментної ромки та всю гостроту й суперечливість цього образу на сцені театру «Опера Комік» у Парижі (1875) [7]. Селеста зображена на картині «Кармен» (1886), французького живописця Анрі Люсьєна Дюке (*Henri-Lucien Doucet*), та є яскравим прикладом втілення образу славетної героїні в образотворчому мистецтві, через написання портрета виконавиці цієї ролі в опері (Рис. 1).

Рис. 1. Анрі Люсьєн Дюке «Кармен», 1886

На полотні представлена молода жінка в образі Кармен. Вона зображена в повний зріст на тлі кам'яної стіни з віялом у руках. Обличчя моделі виразне, проникливий погляд темних очей та горда посмішка створюють образ ромки-чарівниці, здатної підкорити чоловічі серця. Водночас відкритий погляд удалину надає їй загадковості й туги за волею. Майстерно прописане вбрання з багатим оздобленням, де поєднано червоний, чорний, білий та золотистий кольори, передає пристрасну атмосферу іспанського середовища [6].

У 1880 році знаменита паризька оперна співачка Емілі Амбре в образі Кармен позувала французькому імпресіоністу Едуарду Мане (*Edouard Manet*) (Рис. 2). Художник був зачарований її блискучим виконанням ролі Кармен в однойменній опері Жоржа Бізе. Трагічна доля пристрасної ромки полонила уяву художника, і він зобразив Кармен в сценічному образі Емілі Амбре. У цій роботі Едуард Мане майстерно втілює атмосферу театральної вистави. Бічне освітлення моделі ніби вихоплює її із темряви куліс, виводячи на

Рис. 2. Едуард Мане «Кармен», 1880

авансцену. Фон позбавлений деталей – акцент робиться на самому образі Кармен. Вишуканий костюм, запальний погляд, грація жесту – усе покликане розкрити характер головної героїні. Широкі енергійні мазки передають рух, мінливість почуттів пристрасної ромки. Вони відображають бравурну, віртуозну манеру самого Мане, де миттеві враження від побаченого втілено на полотні з неймовірною свіжістю і силою. Тож ця робота поєднує театральну атмосферу й психологізм портрета Кармен із живописною майстерністю та темпераментом видатного майстра живопису [11].

Картина британського художника Джеймса Белла Андерсона (*James Bell Anderson*) «Кармен» (1916), яскраво репрезентує еволюцію образотворчих уявлень про славетну героїню опери у мистецтві ХХ століття (Рис. 3). На картині представлено сміливу молоду жінку в чорному вбранні, жовтою шаллю, та з квіткою в волоссі – усе вказує на сталий сценічний образ Кармен [4]. Проте трактування цього образу дещо несподіване. Художник зобразив її задумливою та дещо меланхолій-

ною, з ледь помітною усмішкою та поглядом, спрямованим в середину себе. Вишуканий костюм контрастує із заглибленістю у внутрішній світ. Так автор, ймовірно, намагався передати не лише зовнішню принадність, а й складність внутрішнього світу Кармен, із глибиною переживань [8]. Лаконічний малюнок, виважена композиція, стримана кольорова гама – усе покликане не стільки вразити глядача, скільки спонукати до роздумів. Ця Кармен постає радше як особистість, ніж театральний персонаж. Таке бачення цілком відповідає загальним тенденціям мистецтва модерну початку ХХ століття – прагненням до умовності, психологізму, інтерпретації образу крізь внутрішній світ митця.

Полотно британського художника Річарда Джека (*Richard Jack*) «Портрет Кончіти Супервіа в ролі Кармен» (1930) втілює специфіку інтерпретацій образу славетної ромки у мистецтві першої третини ХХ століття (Рис. 4). Іспанка Кончіта Супервіа (*Conchita Supervia*) вперше виступила в ролі Кармен в Барселоні в 1912 р. у Театрі Лісеу (*Gran Teatre del Liceu*). Саме з Кармен ім'я співачки

Рис. 3. Джеймс Белл Андерсон «Кармен», 1916

Рис. 4. Річард Джек «Портрет Кончіти Супервіа в ролі Кармен», 1930

асоціювалось протягом всієї її подальшої кар'єри [5].

Кончіта представлена на портреті в сценічному образі Кармен – у рожевому платті й квітчастій вуалі. Привабливі риси її обличчя, пристрасний погляд, драматичні жести рук передають складний характер героїні, поєднання в ній вогню та ліризму. Фігура моделі подана на нейтральному тлі, схожому на театральні куліси. Таким чином акцент робиться саме на розкритті сили сценічного образу через акторську гру та костюм. Реалістична манера живопису, увага до деталей вбрання відповідає тенденціям розвитку портретного жанру 30-х рр. XX століття. [9]. Твір Річарда Джека репрезентує тогочасне бачення класичного образу Кармен як яскравої театральної героїні, досконалії у своєму реалістичному втіленні.

Картина іспанського художника Пабло Пікассо (*Pablo Picasso*) «Ілюстрації до новели Проспера Меріме «Кармен» (1943), є оригінальною інтерпретацією образу легендарної ромки в мистецтві середини XX століття (Рис. 5). На картині представлено обличчя Кармен, композиція вирішена

Рис. 5. Пабло Пікассо «Ілюстрації до новели Проспера Меріме «Кармен», 1943

в асиметричній, динамічній формі з гострим ракурсом, яке ніби рухається разом з динамікою віяла. Образ Кармен втілений в стилі кубізму, проте це майстерно передає її характер – загадковість, пристрасність, привабливість. Стилїстика кубізму, умовна площинна манера, стримана кольорова гама – усе покладено на службу створенню неповторного образу Кармен як таємничої фатальної жінки, здатної на все заради кохання. Картина демонструє новаторську інтерпретацію класичного літературного персонажа в контексті авангардних течій середини минулого століття [8].

Аналіз художніх творів, присвячених образу Кармен, який із часу своєї появи в літературному й музично-театральному мистецтві приваблював творчу уяву художників, можна резюмувати, що у художніх творах він проявився як надзвичайно багатогранний і суперечливий, де переплелися риси фатальної жінки й романтичної бунтарки, ніжної мрійниці й жорстокої реалістки. Таким чином, Кармен переступила межі оперної сцени, ставши культурним феноменом, увійшовши й в простір образотворчого мистецтва.

Висновки. Аналіз живописних полотен кінця XIX – середини XX століття – Анрі Люсьєна Дюке, Едуарда Мане, Джеймса Белла Андерсона, Річарда Джека, Пабло Пікассо – визначено, що живописні трактування образу Кармен еволюціонували в часі – від романтичних до модерних та авангардних. Проте незмінним лишалося прагнення художників втілити складну суперечливу вдачу ромської героїні новели Проспера Меріме та опери Жоржа Бізе. З'ясовано, що кожен із художників, працюючи над образом Кармен, працював в одному з двох напрямків: перший – літературно-оперний, в якому її образ сформовано авторською інтерпретацією художників першоджерел; другий – персоналізований, оскільки ряд картин є портретами тогочасних виконавиць ролі Кармен, актрис та співачок в оперних та балетних постановках, які на сцені втілили психологічний портрет головної героїні. Також виокремлено таку основоположну спільну рису, як приналежність всіх творів до жанру портрета. Образ

кожного з досліджених творів є впізнаваним завдяки певним канонічним рисам: поставі, виразу обличчя, костюму, експресивній колірній гамі (червоний, чорний, білий, золотистий кольори).

Еволюція інтерпретацій Кармен в живописі яскраво демонструє здатність образотворчого мистецтва по-новому роз-

кривати класичні персонажі в контексті плінних культурно-мистецьких епох та течій. Подальші перспективи вбачаються в дослідженні образу Кармен у творах живопису митців II половини ХХ – початку ХХІ століття для того, щоб описати механізми сприйняття художнього образу Кармен засобами живопису.

Література:

1. Келар С. Образи циган в європейській літературі. Зарубіжна література в навчальних закладах. 1996. № 9. С. 35–39.
2. Кутузов В. Генеза поняття «Художній образ». *Магістерські студії. Альманах*. Херсон : ХДУ, 2022. № 22. С. 297–298.
3. Мішуков О. В. Світова література і культура. [World Literature and Culture]. Херсон: Вид-во ХДУ. 2004. 252 с.
4. Carmen. *Art UK*. URL: <https://artuk.org/discover/artworks/carmen-183153> (дата звернення: 1.11.2023).
5. Conchita Supervía, la diva española olvidada (Parte I). *Biblioteca Nacional de España*. URL: <https://www.bne.es/es/blog/blog-bne/conchita-supervia-la-diva-espanola-olvidada-parte-i> (дата звернення: 07.11.2023).
6. Henri-Lucien Doucet. *Art Renewal Center*. URL: <https://www.artrenewal.org/artists/henri-lucien-doucet/1948> (дата звернення: 06.11.2023).
7. I have my habits, my fixations if you like ... without them I can't get any of my effects right: the first Carmen, exploring the performance of Célestine Galli-Marié. *Planet Hugill*. URL: <https://www.planethugill.com/2020/05/what-should-carmen-sound-like-this-is.html> (date of access: 1.01.2024).
8. Lot 299: PICASSO, Pablo. *Invaluable*. URL: <https://www.invaluable.com/auction-lot/picasso-pablo-1881-1973-illustrator-prosper-merim-299-c-4545aa97d6> (дата звернення: 1.11.2023).
9. Portrait of Conchita Supervia as Carmen by Richard Jack. *Art Renewal Center*. URL: <https://www.artrenewal.org/artworks/richard-jack/portrait-of-conchita-supervia-as-carmen/38676> (дата звернення: 07.11.2023).
10. The Story Of Georges Bizet's Carmen. *Classic FM*. URL: <https://www.classicfm.com/composers/bizet/guides/story-georges-bizets-carmen/> (дата звернення: 07.11.2023).
11. Thompson J. A. Masterpieces from the Philadelphia Museum of Art: Impressionism and Modern Art. 2007. P. 52.

References:

1. Kelar S. (1996). *Obrazy tsyhan v yevropeiskii literaturi*. [Images of Gypsies in European literature]. Zarubizhna literatura v navchalnykh zakladakh, (9), 35–39. [in Ukrainian].
2. Kutuzov V. (2022). *Heneza poniattia «Khudozhnii obraz»*. [Genesis of the concept of «Artistic image»]. *Mahisterski studii*, (22), 297–298. *Carmen*. (n.d.). Art UK. Retrieved from <https://artuk.org/discover/artworks/carmen-183153> [in Ukrainian].
3. Mishukov, O. V. (2004). *Svitova literatura i kultura* [World Literature and Culture]. Kherson: Vyd-vo KhDU. [in Ukrainian].
4. *Carmen*. (n.d.). Art UK. Retrieved from <https://artuk.org/discover/artworks/carmen-183153> (дата звернення: 1.11.2023).
5. *Conchita Supervía, la diva española olvidada (Parte I)*. [Conchita Supervía, the forgotten Spanish diva (Part I)]. (n.d.). Biblioteca Nacional de España. Retrieved from <https://www.bne.es/es/blog/blog-bne/conchita-supervia-la-diva-espanola-olvidada-parte-i> [in Spanish].
6. *Henri-Lucien Doucet*. (n.d.). Art Renewal Center. Retrieved from <https://www.artrenewal.org/artists/henri-lucien-doucet/1948> [in English].
7. *I have my habits, my fixations if you like ... without them I can't get any of my effects right: the first Carmen, exploring the performance of Célestine Galli Marié*. (n.d.). Planet Hugill. Retrieved from <https://www.planethugill.com/2020/05/what-should-carmen-sound-like-this-is.html>.
8. *Lot 299: PICASSO, Pablo*. (2023). *Invaluable*. Retrieved from <https://www.invaluable.com/auction-lot/picasso-pablo-1881-1973-illustrator-prosper-merim-299-c-4545aa97d6>.

9. *Portrait of Conchita Supervia as Carmen by Richard Jack*. (n.d.). Art Renewal Center. Retrieved from <https://www.artrenewal.org/artworks/richard-jack/portrait-of-conchita-supervia-as-carmen/38676>.

10. *The Story Of Georges Bizet's Carmen*. (n.d.). Classic FM. Retrieved from <https://www.classicfm.com/composers/bizet/guides/story-georges-bizets-carmen/>.

11. Thompson, J. A. (2007). *Masterpieces from the Philadelphia Museum of Art: Impressionism and Modern Art*.